

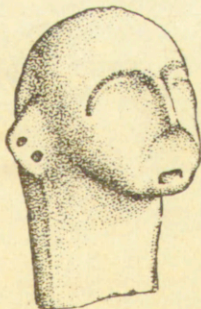
MAŁGORZATA KACZANOWSKA, MACIEJ PAWLIKOWSKI

UWAGI O ANTROPOMORFICZNEJ GŁÓWCE GLINIANEJ Z NOWEJ HUTY-PLESZOWA

Antropomorficzna główka gliniana (ryc. 1) pochodząca ze stanowiska 17 w Krakowie-Nowej Hucie-Pleszowie była już przedmiotem publikacji¹, ale jej wyjątkowy charakter skłonił nas do podjęcia dodatkowych badań, które mogłyby rzucić nowe światło na sprawę techniki jej wykonania, a tym samym pośrednio na problem jej proveniencji. Analizy mineralogiczno-petrograficzne i badania rentgenowskie przeprowadzone zostały w Zakładzie Petrografii AGH oraz w Instytucie Termojądrowym AGH przez M. Pawlikowskiego i W. Przybyłowicza.

METODYKA BADAŃ MINERALOGICZNO-PETROGRAFICZNYCH

Wstępne badania i obserwacje wykonano za pomocą lupy binokularnej Mst-130. Badania mikroskopowe w świetle spolaryzowanym prowadzono za pomocą mikroskopu Połam M-110. Obserwacje wykonano w preparatach proszkowych. Badania rentgenowskie dyfrakcyjne zostały wykonane na dyfraktorze TUR-M-61. Stosowano lampę Co oraz promieniowanie Co K zmonochromatyzowane filtrem żelazowym. Pomiary wykonano przy następujących nastawach: stała czasowa 1, szczeliny 1,2/0,6, szybkość przesuwu papieru rejestratora 600 mm/h. Interpretacji dyfra-

Ryc. 1. Kraków-Nowa Huta-Pleszów, stan. 17. Antropomorficzna główka gliniana
Anthropomorphic head of clay

ktogramów rentgenowskich dokonano wykorzystując klucz do oznaczeń². Badania rentgenowskie diagnostyczne wykonano na aparacie firmy Philips stosując nastawy 100 mÅsek i napięcie 58 kV. Pomiary termoluminiscencyjne wykonano przy użyciu aparatury składającej się z grzejnika o re-

¹ A. Rachwaniec, *Antropomorficzna główka gliniana z Nowej Huty-Pleszowa*, Spraw. Arch., t. 28: 1976, s. 63-76.

² V. I. Mikhiejev, *Rentgenometričeskij opredelitel mineralov*, Moskva 1957.

gulowanej prędkości grzania, fotopowielacza EMI 6256 SA i rejestratora x-y. Stosowano następujące warunki pomiarowe: napięcie zasilające fotopowielacz 800 V, prędkość grzania próbki 2,3°s. Podczas rejestracji próbka znajdowała się w atmosferze azotu, a umieszczony pomiędzy nią a fotopowielaczem filtr Corning eliminował niepożądane promieniowanie podczerwone.

WYNIKI BADAŃ ZA POMOCĄ LUPY BINOKULARNEJ

Główka zbudowana jest z masy ceramicznej. Charakteryzuje się rdzawo-czerwoną barwą powierzchni zewnętrznej oraz ciemnoszarą barwą części wewnętrznej. Stwierdzono, że w główce ceramicznej występują kanały w szyi i w nosie. Kanały te są różnej długości i nie łączą się ze sobą. Obserwacje te potwierdziły badania rentgenowskie wykonane promieniami twardymi, polegające na naświetlaniu próbki (ryc. 2). Z badań tych wynika, że w badanym obiekcie masa ceramiczna zawiera okruchy

Ryc. 2. Kraków-Nowa Huta-Pleszów, stan. 17. Zdjęcie rentgenowskie badanej główki

1 — kanały w szyi w miejscu drewniek łączących szyję z tułowiem

X-ray photograph of the head

1 — channels in the neck left by sticks joining the neck to the body

materiału gruboziarnistego, który rozmieszczony jest nierównomiernie. Obserwacjami binokularnymi stwierdzono, że dolna krawędź szyi jest szara, a więc nie kontaktowała ona z atmosferą utleniającą, gdyż w tym przypadku, podobnie jak zewnętrzna część główki, musiałaby posiadać brązowe zabarwienie.

Z obserwacji materiału wydłubanego z otworów szyjnych wynika, że reprezentuje on fragmenty zwęglonego drzewa (popioł). Wskazuje to, że w szyi główki znajdowały się dwa patyczki. Równo-

częściej szara barwa dolnej krawędzi główki sugeruje, że została ona odłamana już po wypaleniu. Z powyższych obserwacji wynika, że główka połączona była z korpusem, którego nie udało się odnaleźć.

WYNIKI BADAŃ MIKROSKOPOWYCH

Badania wykonano na preparatach proszkowych otrzymanych po wyskrobaniu materiału ceramicznego z kanałów szyi tak, by nie naruszyć wyglądu zewnętrznego ceramiki. Z obserwacji wynika, że zasadniczą masę ceramiki stanowią zmienione termicznie minerały ilaste. Towarzyszą im drobne ziarna kwarcu oraz blaszki minerałów z grupy łuszczyków. Kwarc jest ostrókrawędzisty i niekiedy spękany, co może być związane z przeobrażeniami termicznymi. Wymienionym składnikom towarzyszą ziarna plagioklazów oraz w mniejszym stopniu fragmenty skaleni potasowych. Badania materiału ceramicznego, który bezpośrednio kontaktował z atmosferą, wykonano po wydzieleniu jego niewielkiej ilości z kanałów nosowych. Stwierdzono w preparacie proszkowym, że skład zewnętrznej strefy ceramiki jest zbliżony do obserwowanego w części, która nie kontaktowała się bezpośrednio z atmosferą. Wydaje się jednak, że część zewnętrzna ceramiki zawiera nieco większą ilość minerałów z grupy muskowitu oraz skaleni. Zabarwienie ceramiki w jej strefie zewnętrznej wskazuje na wypał w atmosferze utleniającej. Obserwując poszczególne strefy wypału ceramiki można przypuszczać, że pierwotne związki żelaza zawierały Fe^{+2} , które w wyniku wypału zostało utlenione do Fe^{+3} .

WYNIKI BADAŃ RENTGENOWSKICH

Badania te potwierdziły wcześniejsze wyniki obserwacji mikroskopowych. Wynika z nich, że część wewnętrzna ceramiki (ryc. 3) zbudowana jest głównie ze zmienionych termicznie minerałów ilastych, na co wskazuje podwyższone tło dyfraktogramu w zakresie 6-10 Å.

Wśród minerałów charakteryzujących się dobrym uporządkowaniem struktury wewnętrznej rozpoznano kwarc, muskowitz oraz ślady kalcytu i chlorytu. W części zewnętrznej obecna jest nieco większa ilość muskowitu (ryc. 31) oraz plagioklazów prawdopodobnie z grupy albitu. Badaniom rentgenowskim poddano także białe naloty występujące na zewnętrznej części ceramiki (ryc. 3 III) Stwierdzono, że zbudowane są one z czystego kalcytu.

Próby oznaczenia wieku główki metodą badań termoluminescencyjnych nie dały pozytywnych rezultatów.

WNIOSKI

Biorąc pod uwagę styl wykonania analizowana główka jest zjawiskiem odosobnionym. Wprawdzie antropomorficzna plastyka figuralna znana jest z wielu kultur neolitycznych na ziemiach Polski oraz Kotliny Karpackiej i Półwyspu Bałkańskiego, zaznaczyć jednak należy, że w zmiankowym okresie figurki męskie należą do rzadkości. Częste są zwykle silnie stylizowane figurki kobiece, a główka nasza zdradza bardzo wyraźne cechy męskie.

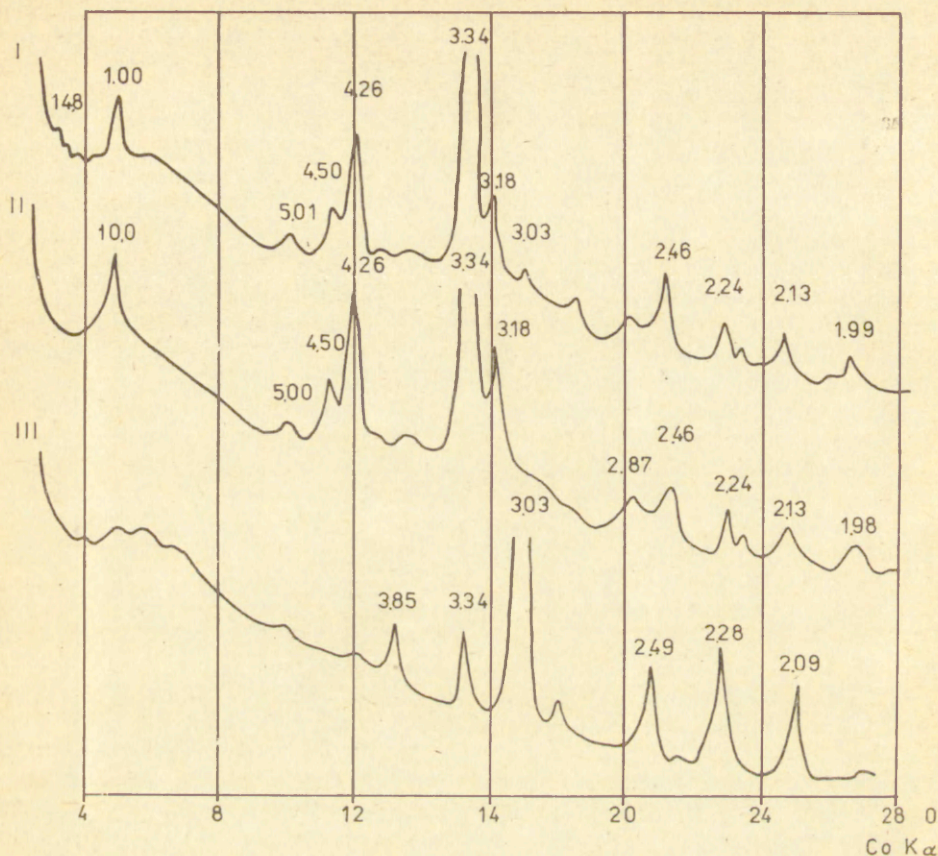
Nie ma ona w zasadzie ścisłych analogii w kręgu lendzielskim. Spotykane tu bowiem figurki — w większości kobiece — odznaczają się dość daleko idącą schematyzacją głowy, która niekiedy przybiera kształt kulki z ledwo zaznaczonymi oczami. W kulturze lendzielskiej nie występuje tak wyraźny modelunek twarzy. Nie są znane też figurki z przekłutymi uszami.

Figurka pleszowska wyraźnie różni się także od figurek kultury nadcisańskiej charakteryzujących się płaską, uniesioną ku górze twarzą, na którą prawdopodobnie nakładana była maska (np. wyobrażenie boga z sierpem z Szegvar³).

Nie można też znaleźć podobieństw naszej figurki do kręgu kultury Vinča, gdzie przy dość schematycznie potraktowanej twarzy na pierwszy plan wybijają się duże, zwykle okrągłe lub półokrągłe oczy zaznaczone linią rytą czy nawet jakby płaskimi guzkami.

³ N. Kalicz, *Clay Gods — The Neolithic Period and Copper Age in Hungary*, Budapest 1970.

Ryc. 3. Kraków-Nowa Huta-Pleszów, stan. 17. Dyfraktogramy rentgenowskie główki

I – część wewnętrzna, II – część zewnętrzna, III – naloty kalcytowe

X-ray diffractograms of the head

I – inner side, II – outer side, III – calcite coatings

Główka nasza przez swój realizm, staranne opracowanie powierzchni i modelunku twarzy z zaznaczeniem pewnych cech charakterystycznych nawet dla określonej rasy, zbliża się najbardziej do figurki przedstawiającej siedzącą postać męską, związaną z kulturą Hamangia, pochodzącej ze stanowiska Cernavoda (ryc. 4). D. Berciu dopatruje się silnych i bezpośrednich związków kultury Hamangia z Anatolią. Przyjmuje on, że kultura Hamangia powstała w wyniku bezpośrednich ruchów migracyjnych grup ludności⁴. Typ rasowy reprezentowany przez naszą figurkę, określony przez E. Gleń i K. Kaczanowskiego⁵ jako armenoidalny z pewnymi cechami orientalnymi, znajduje swe odpowiedniki w części populacji z cmentarzyska w Cernavoda⁶. Taka jednak interpretacja związków kulturowych wzmiankowanej figurki nie jest zgodna z jej pozycją chronologiczną, którą wg A. Rachwańca określić można jako odpowiadającą grupie pleszowskiej kultury lendzielskiej.

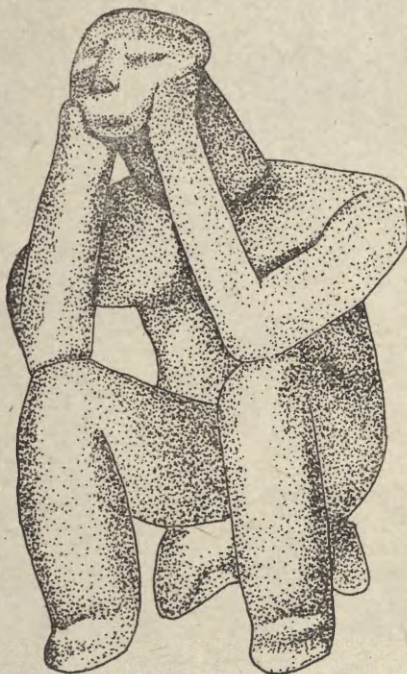
⁴ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București 1966.

⁵ E. Gleń, K. Kaczanowski, *Próba oceny typu antropologicznego figurki znalezionej na stanowisku Kraków-Pleszów*, Spraw. Arch., t. 28: 1976, s. 77-78.

⁶ O. Necrasov, M. Cristescu, C. Maximilian, D. Nicolaescu-Plopsor, *Studiu antropologic scheleteor neolitice descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavoda*, Probleme de antropologie, t. 4: 1959, s. 21-45.

Badania rentgenowskie, dzięki którym możliwa jest rekonstrukcja sposobu umocowania główki do tułowia za pomocą patyczków, pozwalają z całą pewnością odrzucić jej związek z kręgiem nadcisańskim, gdzie wykonano figurki rzeźbiąc je w bloku gliny. Natomiast w kręgu lendzielskim figurki lepiono wokół szkieletu drewnianego⁷, co w pewnym stopniu nawiązywałoby do sposobu wykonania naszej figurki. Jeżeli jednak przyjmiemy, że główka wykonana była osobno i połączona z tułowiem, nawiązuje ona częściowo do figurek pochodzących z Anatolii, o osobno wykonanych

Ryc. 4. Figurka ze stanowiska Cernavoda (wg D. Berciu)

Figurine from the Cernavoda site (after D. Berciu)

częściach. Temperatura jej wypału nie przekraczająca 600°C (jak o tym świadczy dobrze zachowany muskowitz) przemawia raczej za wypałem w palenisku otwartym, a nie w piecu garncarskim (gdzie osiągnano zwykle wyższe temperatury), co z kolei wyklucza bezpośrednie związki z terenami Anatolii.

Reasumując wydaje się, że główka nasza jest wątpliwym importem z terenów podlegających silnym wpływom anatolijskim. Za najbardziej prawdopodobny uznać można obszar południowo-wschodniej Rumunii (Dobrudza), choć stwierdzenie bezpośrednich nawiązań jest na obecnym etapie badań niemożliwe.

Muzeum Archeologiczne w Krakowie
Oddział w Nowej Hucie
i
Zakład Petrografii
Instytutu Geologii i Surowców Mineralnych AGH
w Krakowie

⁷ E. Ruttkay, *Ein fragmentiertes Sitzidol der Lengyelkultur aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich*, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, t. 103: 1974, s. 28-38.

MAŁGORZATA KACZANOWSKA, MACIEJ PAWLIKOWSKI

NOTES ON THE ANTHROPOMORPHIC HEAD OF CLAY
FROM NOWA HUTA-PLESZÓW

In order to define more exactly the chronology and culture of the anthropomorphic head of clay found at Kraków-Nowa Huta-Pleszów, a mineralogical-petrographical analysis of the object was carried out at the Department of Petrography AGH.

The head appeared to have been fastened to the body by means of sticks. The way of execution may point on the one hand to some Lengyel connections and on the other to some indirect links with Anatolia. These associations may be also suggested by the anthropological type represented by the figurine.